

TANULMÁNYOZZUK-E JAMES BONDOT?

POLITIKATUDOMÁNY ÉS TITKOSSZOLGÁLAT

Kurtán Sándor

(egyetemi adjunktus, BCE Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

Révész Béla a Politikatudományi Szemle 2007/4-es számában elmarasztalta a politikatudományt, amiért eddig mellőzte a titkosszolgálatok kutatását. Egyetértve a szerzővel, az elsősorban kiegészítőnek tekintett írásban az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában létrejött, intelligence studies névvel illetet kutatási terület néhány eredményére hívjuk fel a figyelmet – ezzel a Révész Béla által felvetett néhány kérdésre is választ kívánunk adni. Az írás egyrészt bemutatja az intelligence fogalma körüli vitákat, másrészt a titkosszolgálatok és a politika kapcsolatára vonatkozó megállapításokat, ennek változását az elmúlt évszázadban, az ún. intelligence process tartalmát és jelentőségére a politikatudományi kutatások számára, a politizálódás jelenségét. Harmadrészt röviden kitérünk a demokrácia és a titkosszolgálatok kapcsolatának problematikus voltára, illetve hogy milyen módon szabályozhatók és ellenőrizhetők a titkosszolgálatok.

KULCSSZAVAK ■ titkosszolgálatok ■ intelligence ■ politikatudomány ■ demokrácia

BEVEZETŐ

„A kém egyidős a történelemmel, a titkosszolgálatok azonban fiatalok”

Philipp Knightley¹

Révész Béla a *Politikatudományi Szemle* 2007. évi 4. számában kísérletet tett arra, hogy a politikatudomány művelőinek figyelmét ráirányítsa egy, szerinte a szakma által mellőzött politikai jelenségre, nevezetesen a titkosszolgálatok kérdéskörére. Ezt a törekvését csak helyeselni tudjuk, s bár a titkosszolgálatok kutatása általában igen fiatal területnek számít Magyarországon (hiszen a történészek tollából sem jelent meg eddig túl sok ezzel foglalkozó munka, ennek okaira itt azonban nem tudunk kitérni), mindenképpen helyeslendő a politikatudomány szempontjából is felvetni e sokat misztifikált szervezet kutatásának kérdését. Mindazonáltal a magyar politikatudományt elmarasztaló megjegyzése bár valóban jogos, de annak igaz voltát ki is terjeszthetjük Európa majdnem összes országára. Csupán az Egyesült Államokban és kisebb részben Nagy-Britanniában bontakozik ki egészen más kép. De mivel az USA az az ország, ahol a legrégebben művelik a mai értelemben vett politikatudományt, az ottani eredményeket – akár kritikai észrevételek megfogalmazása mellett – nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Írásunkban nem a vitajelleg van a hangsúly. Nem egy klasszikus értelemben vett tanulmányt készítettünk, hanem rövid áttekintés a titkosszolgálatok kutatásának állásáról.

Eközben azt tartottuk szem előtt, hogy hol vannak azok a pontok, melyek a politikatudomány számára kutatási szempontból relevánsak. (Itt most a politikatudomány szűkebb értelmezését követjük, a ma már egyértelműen önálló sodott nemzetközi tanulmányokra nem térünk ki.) Ebben nagyrészt azok az áttekintő tanulmányok voltak segítségünkre, amelyek az elmúlt években e témában születtek (Wark, 1993; Zegart, 2007; Gibbs, 2007; Warner, 2007; és különösen Scott–Jackson, 2004)

Írásunk mondanivalóját három téma köré csoportosítjuk:

1. Hogyan jellemezhető az USA-ban és Nagy-Britanniában folyó, a titkosszolgálatokkal kapcsolatos kutatások.

2. Mit jelent és hogyan értelmezhetjük azt a jelenséget, amit Révész Béla „politikaközelségként” ír le. Sajnos Révész Béla nem definiálja pontosan mit is ért ezen a fogalmon, de szövegéből és találó példáiból kiolvasható, hogy a politika (policy) és a szolgálatok találkozási pontjairól van szó. Alább azt igyekszünk majd bebizonyítani, hogy ez a tény, mármint a politika és a szolgálatok kapcsolata, ma tőlünk nyugatra – minden problematikus elemével együtt – magától értetődő jelenség.

3. Milyen szempontok vetődnek fel a titkosszolgálatok és a demokrácia vonatkozásában? Tehát, hol tapinthatók ki (vélt vagy) valós konfliktusszituációk mint a *titok* szerepe a modern demokratikus politikai rendszerekben, a szolgálatok *törvényi szabályozása* és a szolgálatok *ellenőrzésének* kérdései.

De mielőtt rátérünk ezen pontok taglalására egy, az angol (és egyre inkább a német) nyelvterületen jól ismert definíciós problémára szeretnénk rávilágítani.

AZ INTELLIGENCE FOGALMA

A titkosszolgálati tevékenység hagyományos – még a két világháború közötti időszakból eredő – tipizálása a fenyegetések típusából indult ki. Ezáltal négy terület adódik: a külső (katonai, politikai, gazdasági) fenyegetettség megismerésére irányuló tevékenység (katonai és politikai hírszerzés), illetve az adott országba irányuló (katonai és nem katonai) hírszerzés meggátolása (katonai és politikai kémelhárítás). Ennek a tipológiának persze még ma is van relevanciája, de az USA-ban az 1940-es évek végén más szempontok is előtérbe kerültek.

Sherman Kent 1949-ben ma már klasszikusnak számító művében fektette le az új megközelítés alapjait (Kent, 1949). Mielőtt az ő meghatározására térünk rá, egy nyelvi problémáról kell szólnunk.

A politológia művelői és az e tudomány iránt érdeklődők jó tudják, hogy az angol *polity*, *politics*, *policy* szavakat nem lehet magyarrá (de más nyelv-

re sem) lefordítani, így a szakirodalomban az angol fogalmakat használjuk. A titkosszolgálatok kutatása esetében valami hasonlóba ütközünk a titkosszolgálatok kapcsán: az *intelligence* fogalmába. Bár itt fordított a helyzet, mivel ennek a szónak két jelentése is van. Ebből a problémából indul ki Kent is. „A fő nehézség az ‘intelligence’ szóban magában rejlik, amely jelenti mind azt, amit az emberek eme mesterség keretében úznak, és amit mindez eredményez. Hogy ezt az ügyet egyenesbe tegyünk, döntő: az intelligence egyben folyamat és a végtermék” (Kent, 1949). Ezzel a Yale egyetem volt történész professzora az 1947-es Nemzetbiztonsági törvény meghatározását követi, amely szerint „A ‘foreign intelligence’ terminus azt az információt jelöli, amely idegen államok adottságaira és szándékaira vonatkozik, illetve ezen államok részeire, külföldi szervezetekre vagy személyekre.”

Kent azonban itt nem áll meg, hanem egy szintén sokat idézett definíciót ad: „Az intelligence tudás, az intelligence szervezet, az intelligence aktivitás” (Kent, 1949), és ezzel az egész tárgyterület imponáló ábrázolását adja (Jakob, 1999: 40).

Mit ért Kent e hármas jellemzés alatt? A *tudás* alá mindazokat az ismeretek sorolja be, amelyek az ország túléléséhez életbevágóan fontosak, mindazokat, amelyeken „háborúban és békében nemzetünk nemzetközi kapcsolatai nyugszanak (Kent, 1949: VIII). (Anélkül, hogy belemélyednénk Kent könyvének bemutatásába, megjegyezzük, ezt a tudást három elemre bontja: leíró rész, összegző rész [reportorial element], spekulatív-evaluatív elem). A megfelelő szakemberekből álló *szervezetre* pedig azért van szükség, mert más módon a szükséges tudás nem gyűjthető össze. Az aktivitás fogalma alatt Kent tulajdonképpen a szervezet munkafolyamatát, annak lépcsőit (nyílt vagy titkos adatgyűjtés, adatértékelés, hipotézis felállítása) érti. A szervezetre jellemző tevékenységet leginkább a tudományos munkához tartja hasonlóknak.

Az angol nyelvterületen ezt követően (és ma már ez a kifejezés a német nyelvterületen is meghonosodott)² a titkosszolgálati tevékenység meghatározása az intelligence fogalmának meghatározása körül zajlik, ennek a fogalomnak a bővítésével és finomításával. Egyesek a kenti meghatározás egyik, mások inkább a másik elemét tartják fontosabbnak (Jakob, 1999).

Ugyanakkor a definíciókba új elemek is bekerültek. Nem teljesen meglepő, hogy az Egyesült Államokban egyesek szerint az intelligence fogalma magába kell, hogy foglalja a *rejtett műveleteket* (covert action) is, a külpolitika végrehajtásának titkos mozzanataként (Random, idézi Warner, 2002), hiszen a CIA 1947-es megalakulása után igen hamar ebbe az irányba mozdult el (Jeffreys–Jones, 2003). Ez a fogalombővítés azonban mind a mai napig vita tárgyát képezi, hiszen a rejtett műveletek esetében már nem a klasszikusnak számító információgyűjtésről, hanem aktív politikaalakító tevékenységről van szó,³ de mára a szerzők többsége egyértelműen az intelligence fontos részének tekinti.

Mások a saját ország titkos információinak tulajdonítottak nagyobb szerepet, illetve a saját titkosszolgálatok védelmét emelték be a definícióba (Bimford 1958-ban, idézi Warner, 2002).

Érdekes módon a fogalom tisztázása kapcsán a tevékenység *titkos jellegére* csak az 50-es évek végétől teszik a hangsúlyt. A későbbiekben ezt már „konstitutív elemként” határozzák meg, míg mások inkább hanyagolható tényezőként beszélnek róla. Ezért Shulsky a titok és az intelligence egymáshoz való viszonya vonatkozásában két irányzatot különböztet meg: az egyik (amit W. Colby, volt CIA-igazgató képviselt) inkább az elemzésre teszi a hangsúlyt, míg mások (így Shulsky maga is) az intelligencia titkos hírszerző jellegét hangsúlyozzák. Ennek kapcsán a titkosszolgálati irodalom megkerülhetetlen szerzőjére, Szun-ce kínai tábornokra hivatkozik. Ezzel a második irányzat a klasszikus (titkosan úzótt) kémkedés és kémelhárítást tartja fontosnak (Shulsky, 1993). Jakob hívja fel a figyelmet arra, hogy a két irányzat különböző országok tevékenységében is lecsapódik: míg az USA elsődlegesen a technika segítségével szerez információt és ezeket dolgozza fel, addig a brit hagyomány a titkos információszerezést részesíti előnyben és a szervezeten belüli elemzés háttérbe szorul, azt inkább országos szinten (a Joint Intelligence Committee keretén belül) oldják meg (Jakob, 1999: 49). Az előbbi esetben egyértelműen az USA első központi hírszerzése, az Office of Strategic Services (OSS) a példa, amely elsőként hozott létre kutató és elemző részleget.⁴

A titkosszolgálatokkal foglalkozó mai szerzők közül néhányan átfogó meghatározásokkal kísérleteznek, mint például P. Gill és M. Phythian: „Az intelligencia egy esernyőfogalom, amely egy sor aktivitásra utal – a tervezéstől az információgyűjtésen át az elemzésig és ennek szétesztásáig – amelyeket titkosan irányítanak, fenntartva és erősítve ezzel a relatív biztonságot, kellő előrejelzéseket adva fenyegetésekről, illetve potenciális fenyegetésekről oly módon, hogy lehetséges legyen a preventív politika vagy stratégia kellő időben történő végrehajtása, beleértve – ha kívánatosnak tartják – a rejtett műveleteket. (Gill–Phythian, 2006: 7). (Látható, hogy itt a tudásra és az aktivitásra kerül a hangsúly.)

Mindezek ellenére azt mondhatjuk, hogy napjainkban sem létezik általánosan elfogadott intelligencia-fogalom. Maga a Gill–Phythian szerzőpáros jegyzi meg, hogy az eddigi definíciók ugyanannyi kérdést vetnek fel, mint amennyit megoldanak (Gill–Phythian, 2006: 6).

1. táblázat. Az intelligencia négy típusa Kent szerint (zárójelben az illetékes szervezet az Egyesült Államokban)

	Security intelligence	Positiv intelligence
Domestic intelligence	Amerika-ellenes tevékenység elhárítása Pénzhamisítás leleplezése Adókimentés leleplezése stb. [FBI]	Az ország jóllétét veszélyeztető tényezők (pl. időjárás)
Foreign intelligence	Kémelhárítás, Szabotázselhárítás Kábítószer-csempészet [FBI, DEA]	Katonai, politikai, gazdasági tudományos stb. információk gyűjtése külföldön [CIA, NSA]

Forrás: Kent, 1949 (209–212)

A közép-európai olvasónak rögtön feltűnik, hogy az USA-ban kialakított intelligencia fogalomból hiányzik arra a szervezetre, illetve arra a titkos tevékenység történő utalás, amely egy adott állam belülről jelentkező fenyegetettséggel kapcsolatos. Tehát arra a szervezetre, amelyik az adott állam belső ellenségeivel (ezalatt nem a külföldi államok kémei értendő) foglalkozik, akárhogy is nevezzük azt (államvédelem, nemzetvédelem, alkotmányvédelem stb.) Pedig a titkos tevékenységnek ez a típusa sem került el az elmúlt évtizedekben az *intelligence studies* művelőinek figyelmét. Már S. Kent is a titkosszolgálati tevékenység két fajtáját különböztette meg (itt az egyszerűség kedvéért az eredeti angol nyelvű kifejezéseket használjuk): *security intelligence* és *positive intelligence*. Az előbbit Kent a rendőrségi funkció mögött álló intelligencia-t érti és amelyik három területen fejti ki hatását: ellenséges idegen hatalmak ügynökei (kémelhárítás), bűnözés (illegális bevándorlók, kábítószer- és egyéb csempészek stb.) valamint az országban belüli árulók és a szövetségi törvényeket megsértők állnak. Ez utóbbit a fennálló renddel politikai okokból szembenállók egy meghatározott részének a megfigyelését jelenti. A *positive intelligence*-t Kent nehezebben tartja definiálhatónak, de itt mindazokról a dolgokról van szó, amit védelmi szempontból tudni szükséges (Kent, 1949: 210). Az intelligencia-nek ezt a két típusát metszi keresztbe egy másik felosztással, amely az intelligencia célterületével kapcsolatos (nem pedig a ténykedés területével): külföldi (foreign) és hazai (domestic) intelligencia (lásd az 1. táblázatot). Ami számunkra most érdekes (a fennálló rend védelme) az a hazai biztonsági szolgálatok (*domestic security intelligence*) esete. Ez egy teljesen általános modell (amit a szerző még rövid-, közép- és hosszú távú feladatokra bont). Csak ezek után jöhet a konkretizálás a különböző típusú politikai rendszerekre. Azaz csak ezután lehet rátérni arra a vitára, amit Révész Béla (a közép-európai régióban érthető módon) olyan

fontosnak tart, nevezetesen az állambiztonság/nemzetbiztonság tartalmi különbségére. De ha ezt az intelligence-típust is leírják a szerzők (a későbbiekben többek között Shulsky és Gill–Phythian is foglalkoznak ezzel a kérdéssel) miért maradt ki az általános intelligence-definícióból? Vélhetően azért, mert az USA-ban kialakult intelligence-fogalom igencsak magán viseli keletkezésének politikai, társadalmi, történelmi (hidegháborús) körülményeinek jegyeit, illetve azt a tényt, hogy egy globális hatalomról van szó: a külpolitika-orientáltság (a *foreign positive intelligence* prioritása, rejtett műveletek fontossága) és a belbiztonság háttérbe szorítása. Mindebből az következik hogy *a mi régióinkban is előbb-utóbb le kell folytatni a saját intelligence-fogalom-vitát*. Természetesen már ma is láthatók a különbségek a magyar szóhasználatban állambiztonságnak és nemzetbiztonságnak nevezett szolgálatok vonatkozásában, de még csak a kutatómunka elejéről beszélhetünk. H. Müller-Enbergs, a volt NDK állambiztonságának (Stasi) egyik legjobb ismerőjének és kutatójának megállapítása óvatosságra int. „[A] Stasi-íratok és különösen az abból kiolvasható titkosszolgálati eszközök új minőséget tesznek lehetővé magában a titkosszolgálatok kutatásában is. Lehetséges-e az operatív módszerek általánosítása? Felmutat-e az A Főcsoportfőnökség⁵ közös jegyeket más felderítő szolgálatokkal? Különböznek-e ezek demokratikus, autoritárius vagy totalitárius államokban? [...] Hogy ilyen kérdésekre választ tudjunk adni, először is empirikus esetekre vonatkozó kutatásra van szükség...” (Müller-Enbergs 2007: 140). Számtalan, régi és új demokráciában írt esettanulmány elkészítése teszi lehetővé, hogy ezekre a kérdésekre válaszolni tudjunk. Csupán ezután következhet egy megalapozott titkosszolgálat-fogalom kidolgozása.

INTELLIGENCE STUDIES

„A titkosszolgálatok kutatásának konjunktúrája ezért többnyire a nagy politikai, társadalmi megrázkódtatásokhoz kötődik, amikor az új politikai rezsim a tudomány legitimációs hatását is fel kívánja használni a korábbi politikai vezetés bírálataira, illetve saját hatalma hitelesítésére.” írja Révész Béla tanulmányában, s Közép- és Kelet-Európa vonatkozásában ez teljes mértékben igaz. Már kevésbé igazolható e tézis az 1945 utáni Németország esetében, ahol az ottani rendszerváltást követően ugyan megindult a Gestapo és az Abwehr működésének feltárása és kutatása, de az akkori társadalmi és főképp külpolitikai (értsd hidegháborús) viszonyok között publikált kutatási eredmények kapcsán megmutatkozó társadalmi, illetve politikai reakciók egész más képet mutattak.⁶ Könyvek és tanulmányok tucatjai születtek, de még ma sem rendelkezünk a két szervezetről szóló standardművel.

De volt-e/van-e konjunktúrája a titkosszolgálatok kutatásának az egyszerűség kedvéért „réginek” nevezett demokráciákban? Angol nyelvű tanulmányokat

és könyveket áttekintve, azt látjuk, hogy a szerzők az 1970-es évek közepére helyezik a fordulatot a szolgálatokkal foglalkozó irodalom vonatkozásán (Wark, 1993; Johnson, 2007a): Nagy-Britanniában 1972-ben jelenik meg John Masterman könyve a második világháború alatti brit–német titkosszolgálati küzdelemről, majd 1974-ben látott napvilágot F. W. Wintherbotham sokkal nagyobb hullámokat verő műve „Az Ultra titka”, az Enigma német rejtjelező kódjának feltöréséről.⁷ Az USA-ban ezzel szemben nem a távolabbi múlt feltárása került az érdeklődés középpontjába, hanem sokkal inkább a közelebbi múlt, illetve a jelen: 1974-ben publikálja V. Machetti és J. D. Marks leleplező könyvét a CIA-ról, amely szintén nagy vitákat váltott ki.⁸ Ugyanebben az évben a New York Times leleplezi a CIA hazai kémkedési gyakorlatát.⁹ De az igazán nagy visszhangot a kongresszus két házának a titkosszolgálatok (CIA, FBI) tevékenységének feltárására megalakult bizottságai és annak vizsgálatai váltották ki.¹⁰ Ennek kapcsán beszélnek a szerzők az 1975-ös évről mint a „*titkosszolgálatok évről*”. Johnson egyenesen vízválasztóról beszél, bár ebbe már beleérti azt is, hogy ettől az időtől kezdve a törvényhozás is másképp viszonyul a szolgálatokhoz. (Ez idő tájt jönnek létre az Egyesült Államok törvényhozásán belül a titkosszolgálatok felügyeletét ellátó állandó bizottságok [Johnson, 2007a].)

Úgy tűnik, ezek az „indító” események meghatározták a két országban a későbbiekre vonatkozóan is titkosszolgálatokkal foglalkozó tudományterületeket is: Nagy-Britanniában inkább történészek, az USA-ban főleg politológusok foglalkoztak az intelligence-jelenséggel. Ugyanakkor az események arra is felhívják figyelmet, hogy a demokratikus politikai rendszerekben a *botrány* milyen fontos szerepet játszik a titkosszolgálatok működésének felfedésében, különösen az ilyen botrányokat követő kormányzati vagy törvényhozói vizsgálatok.¹¹

Már az említett 1975 körüli események előtt is jelentek meg olyan munkák, amelyek tudományos igénnyel igyekeztek vizsgálni a titkosszolgálatokat, igazából azonban ezután bontakozott ki az ez irányú kutatás. Így jött létre azon munkák köre, amit az angol nyelvű irodalomban *intelligence studies*, azaz titkosszolgálati kutatások névvel illetnek. W. Wark áttekintve ezt a területet, nyolc részterületet – az ő szóhasználataival nyolc projektet – különböztetett meg:

- levéltári kutatások és ezzel kapcsolatos dokumentumközélések;¹²
- történeti tanulmányok;¹³
- a kutatás tárgyának meghatározása;¹⁴
- public policy tanulmányok;
- memoárok;¹⁵
- polgárjogi indíttatású írások (a titkosszolgálatok befolyása a mindennapi életre);¹⁶
- oknyomozó újságírás;¹⁷
- a titkosszolgálatok a populáris kultúrában („politics of James Bond”)¹⁸.

Az *intelligence studies* szerzői köre elsősorban történészekből, politológusokból, a titkosszolgálatok kutató és publikáló munkatársaiból (*practioner scholars*) és újságírókból tevődik össze (bár szociológiai, illetve pszichológiai témájú munkák sem ritkák): egyértelműen multidiszciplináris területről van szó. Véleményünk szerint – ha a politikatudomány szempontjait tartjuk szem előtt – akkor bármely területet is vesszük figyelembe, annak eredményei mindenképpen használhatók a politológia számára, még ha itt mások is a kutatás középpontjában álló kérdések (hogyan melyek ezek, arra a későbbiekben még visszatérünk).

Scott és Jackson ebben a körben három kutatási megközelítést határol el. Az első megközelítés – amely a történészek körében markáns – az *intelligence*-t mint az információgyűjtés eszközt látják, hogy megmagyarázzák a politikusok döntéseit. Itt tehát az információgyűjtésen van a hangsúly. Ezzel szemben a második megközelítés (mely a politológusok körében jellemző) az elemzés és a döntéshozatal szintjére koncentrál. Itt olyan szempontok kerülnek előtérbe, mint az *intelligence*-nek a politika folyamatában való hatékony felhasználásnak strukturális és kognitív akadályai. Itt a szolgálatok sikereinek és a kudarcainak vizsgálata áll előtérben. (Gill és Phythian egy egész fejezetet szentelnek a kudarcok kérdésének.) A harmadik megközelítés a titkosszolgálatok politikai funkcióját vizsgálja mint az állami ellenőrzés eszközt. Természetesen itt a diktatúrák állnak középpontban, de Scott és Jackson arra is utalnak, hogy a kelet-európai rendszerváltást követő új levéltári anyagok a „nyugati” kutatókra is motiváló erővel bírtak, hogy vizsgálják az állami kontroll történetét saját országaikban. Ennek kapcsán alakult ki a felügyelet koncepciója (*concept of surveillance*) mint a társadalomkutatás egyik új kutatási irányzata (lásd ehhez G. Marx, 2004).

Hogyan fest ez a kutatási terület a gyakorlatban? Illusztrációként – és nem a bizonyítás érdekében – vessünk egy pillantást a Loch K. Johnson és James J. Wirtz által szerkesztett „*Strategic Intelligence. Windows Into a Secret World*” című könyv szerzőinek foglalkozási megoszlására (Johnson–Wirtz, 2004): 15 fő a CIA volt munkatársa, 1 katonatiszt, 2 diplomata (egyikük azonban a brit titkosszolgálati csúcsszervezet, a Joint Intelligence Committee elnöke volt), 6 politológus, ketten nemzetközi kapcsolatokat tanítanak, 3 fő egyéb területen kutat, 2 volt szenátor, 2 fő korábban kongresszusi bizottságok munkatársa volt, 2 szerző az üzleti világban tevékenykedik, 3 fő pedig újságíró, illetve író. Érdekes arra is felfigyelni – hogy láthassuk, jelenleg milyen messze van Magyarország kutatói szempontból az Egyesült Államoktól – a következőkre: a kötet egyik szerkesztője (és egyben szerzője is) Loch K. Johnson, jelenleg a politikatudomány professzora, korábban pedig a szenátus titkosszolgálatokkal foglalkozó bizottsága mellett dolgozó szakértők vezetője, később a szintén titkosszolgálati témával foglalkozó ún. Aspin–Brown-bizottság mellett az elnökség tanácsadója. A másik szerkesztő, James Wirtz, a tengerészet posztgraduális iskolájának, a Nemzetbiztonsági Tanulmányok Intézetének vezetője

és professzora, valamint az USA politikatudományi társaságának a nemzetközi biztonsági és fegyverzetellenőrzési szekciójának, valamint az International Studies Association titkosszolgálatokat tanulmányozó szekciójának vezetője. Egy harmadik szerző, Mark M. Lowenthal a külügyminisztérium titkosszolgálatánál (State Department, Bureau of Intelligence Research) ténykedett, majd a Nemzetbiztonsági Tanácsnál, a Képviselőház titkosszolgálatokkal foglalkozó bizottsága mellett ugyanazt a posztot töltötte be, mint Johnson a szenátusi bizottság mellett, és 2005-ig ismét titkosszolgálatokkal kapcsolatos kormányzati posztot foglalt el. Ezenkívül a Columbia Egyetemen tanít.

Jól látható, hogy ezek a kutatók – és nem ők az egyetlenek – milyen „szabadon” mozognak a „tudomány – kongresszus – titkosszolgálat / kormányzati poszt” alkotta háromszögben tevékenységük során. Ez világviszonylatban egyedülálló jelenség, ilyen lehetőségek Nagy-Britanniában sem léteznek, még kevésbé az európai kontinens régi demokráciáiban.

Az 1970-es évektől tehát jelentős érdeklődés bontakozott ki az angol nyelvterületen a titkosszolgálatok tevékenységével kapcsolatban. Felvetődik a kérdés, hogy a tudományos közösségen belül intézményesült-e ez a kutatási terület, azaz megjelent-e az *egyetemi* oktatásban, van-e saját tudományos fóruma (*folyóirata*), illetve van-e *szakmai szervezete*?

Oktatás: a titkosszolgálati témájú kurzusok a BA-szinten az utóbbi években számos egyetemen a történelemsz képzés (elsősorban a modern és kortörténelem területén), valamint a politikatudományi és nemzetközi kapcsolatok szakok szerves részévé vált. Ma már önálló MA-képzés is folyik például „Intelligence and Strategic Studies” vagy „Intelligence and International Security” címmel. Nagy-Britanniában jelenleg öt egyetem nyújt erre lehetőséget (Goodman, 2006). P. Madrell számításai szerint a brit egyetemi szférában a 21. század elején mintegy 60 fő PhD-disszertációja foglalkozott részben vagy teljes egészében titkosszolgálati témával és körülbelül feleannyi azon oktatók száma, akik elsősorban az intelligence témakörét kutatják és oktatják (Madrell, 2003).

Az intelligence-szel összefüggő oktatás egyik fontos elemét jelentik a megfelelő alapmunkák, azaz egyfajta „Bevezetés a titkosszolgálatok tevékenységébe”-témájú művek. Az 1990-es évekből A. Shulsky könyvét (1993 – azóta átdolgozva újra kiadták), a közelmúltból pedig Lowenthal (2003), illetve Gill és Phytinan (2006) munkáit említhetjük.

Folyóiratok: A. Zegart jogosan panaszkodik amiatt, hogy a vezető egyesült államokbeli politikatudományi és nemzetközi kapcsolattal foglalkozó folyóiratokban alig lehet találkozni a titkosszolgálatokkal foglalkozó cikkekkel. Ez a kritika annyiban jogos, hogy bizonyítja, a mainstream politológia (beleértve a nemzetközi kapcsolatok kutatását is) valóban csekély érdeklődést mutat e kérdéskör iránt (Zegart, 2007). Másrészt azonban figyelmen kívül hagyja, hogy az intelligence studiesnak két jó nevű folyóirata van: az 1985-ben útjára indított, Nagy-Britanniában megjelenő *Intelligence and National Security* (IaNS),

valamint az egy évvel később alapított – és az USA-ban publikált *International Journal of Intelligence an Counterintelligence (IJoIC)*.¹⁹ A kutatási terület, a nyolcvanas évek közepe óta két szakmai fórummal rendelkezik, amelyek súlypontja visszatükrözi a két ország kutatási súlypontjait is: míg az IaNS-ben inkább a történelmi munkák dominálnak, a másikban a politikatudományi megközelítés az erősebb. Megemlítendő ezenkívül a CIA belső folyóiratának a *Studies on Intelligence* deklasszifikált változata, amely az interneten férhető hozzá.²⁰ Az európai kontinensen itt is a lemaradás jelei mutatkoznak, bár a német nyelvterületen 2001-ben útjára indították a *Journal of Intelligence History*-t és 2007-ben Grazban S. Beer osztrák történész által szerkesztett *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies*-t.

Szakmai szervezete: A fentebb Wirtz neve kapcsán említett International Studies Association-en, a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó kutatókat összefogó szervezeten belül található egy titkosszolgálati szekció (Intelligence Studies Section), a kanadai kutatókat a Canadian Association for Security and Intelligence Studies (CASIS) tömöríti. Európában e téma iránt érdeklődő történészek hozták létre az International Intelligence History Association-t.

Mindezek a példák arra utalnak, hogy megindult a titkosszolgálatnak mint kutatási és oktatási területnek a beépülése az egyetemi-kutatói szférába, az intézményesülés azonban egyelőre még csak a kezdeti fázisban van (Madrell, 2003).

A TITKOSSZOLGÁLATOK POLITIKAKÖZELSÉGE

Ha összehasonlítjuk a titkosszolgálatok tevékenységének objektumait, szervezeti méreteiket, szervezettségüket és szakmai felkészültségüket valamint a politikai rendszeren belüli elhelyezkedésüket és hatalmi súlyukat a 20. és 21. század elején, akkor jelentős, minőségi változások bontakoznak ki szemünk előtt. W. K. Wark egyenesen titkosszolgálati forradalomról (*intelligence revolution*) beszél. Még ha ezt a kifejezést egy kissé patetikusnak tartjuk is, találón mutat rá azokra a mélyreható változásokra, amelyek a múlt században mentek végbe. Ha az 1980-as években a CIA-ra, a KGB-re vagy az angol MI6-re tekintünk, ezek a szervezetek össze sem hasonlíthatók az első világháború előtt működő szolgálattal. Wark öt tényező segítségével írja le a „forradalmi” változások tartalmát (számunkra ezek közül az utolsó releváns témánk szempontjából): (1) a *technikai fejlődés* adta lehetőségek (a fényképezéstől kezdve, a műholdas felvételeken át a számítógépek használatáig);²¹ (2) a *szolgálattok méretének növekedése*; (3) a *titkosszolgálatok tevékenységének globalizációja* (a 20. század elején alapvetően európai nagyhatalmak kémkedtek európai nagyhatalmak ellen, egy évszázaddal később alig van olyan ország, amelynek ne lenne titkosszolgálata,

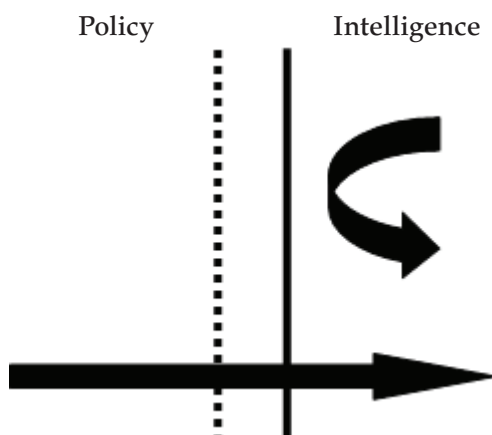
a célobjektumok az egész Földet lefedik); (4) *professzionizáció*; (5) a szolgálatok *közelebb kerülnek a bürokrácia belső köreihez* (Wark, 1994).

Ez utóbbi pont – mely elsősorban a nagyhatalmak esetében igaz – azt jelenti, hogy a szolgálatok egyre nagyobb szerephez jutnak a kormányzati döntéshozatalban (függetlenül attól, hogy az általuk előállított „termék”-nek mi az igazságtartalma). Hogy csak egy tényezőre utaljunk, ma már elképzelhetetlen, hogy az USA elnöke reggel ne kapja meg a CIA-tól a napi jelentést (daily briefing).²²

Természetesen a titkosszolgálatok ezen fejlődése nem egyszerűen a szervezetek belső dinamikájából ered, hanem külső körülmények eredménye. Wark arra mutat rá, hogy a 20. században a szolgálatok eme transzformációja és az ezzel kapcsolatos folyamat hullámszerű: a háborúk felpörgetik az eseményeket és az átalakulást, a béke időszakában visszaesés következik be (pl. a létszámokban, anyagi források vonatkozásában). A csúcspont természetesen az I. és II. világháború és az évtizedekig tartó hidegháború képi – ez utóbbi különösen fontosnak bizonyult. Ilyenkor a titkosszolgálatok szerepe megnő, a kormányok számára nélkülözhetetlen eszközzé válnak. Ezzel kialakul a titkosszolgálati értékelések integrációja a kormányzati döntéshozatalba (Wark, 1994).

A hidegháborút követően rövid ideig úgy tűnt, hogy szolgálatok szerepe visszaesik, megkérdőjelezhetővé vált.²³ De az új típusú kihívások (terrorizmus, nemzetközi bűnözés, fegyvercsempészet, migráció) „megmentették” a titkosszolgálatokat a politikai rendszeren belüli marginalizálódástól, kapcsolatuk a politikával továbbra is szoros.

1. ábra. A politika és a titkosszolgálatok viszonya

Forrás: Lowenthal, 2003: 5

Ezt a kapcsolatot – amely azonban egy markáns elválasztást is jelent – Mark. M. Lowenthal a 1. ábrán látható módon jellemezte. Szerinte a kormányzati aktivitás e két szféráját egy féligáteresztő hártya választja el: a politikusoknak joguk van az intelligence területére mozdulni, de fordított eset nem létezhet. Ez persze az ideális állapot. Ritkán, de előfordul, hogy egy szolgálat beavatkozik a bel-, illetve külpolitikába. (Néhány ilyen esetet elemez könyvében Uri, 1995.) Egy másik helyzet azonban ismertebb jelenség: a szolgálatok *átpolitizálódása* (politi-zation): amikor a titkosszolgálatok által előállított elemzést szándékosan vagy gondatlanságból a politikusok szája íze szerint alakítják (Johnson–Wirtz, 2005: 167). Ezt a jelenséget jól ismerjük a diktatórikus politikai rendszerekből,²⁴ de a demokráciákban is fennálló veszélyt jelent. Sőt Scott és Jackson azt a hipotézist állítják fel, hogy minél közelebb van az intelligence elemzése és becslései révén a politikához, annál nagyobb a politizálódás veszélye (Scott–Jackson, 2004: 151). A probléma komolyságát az is mutatja, hogy a CIA-n belül egy külön ombudsmani posztot hoztak létre, az érintett elemzők oktatása és felkészítése céljából a politizálódás elkerülésére.

A politizálódásnak több oka lehet. (1) a szolgálat elemzőjére közvetlen (külső) nyomás nehezedik, hogy olyan elemeket emeljen ki, amelyek a politika számára kedvezőek, illetve azokat hagyja ki, amelyek politikai zavart okozhatnak; (2) a szolgálat vezetői finom vagy kevésbé finom jelzéseket adnak beosztottjaiknak, hogy milyen elemzési eredményeket üdvözölnének, illetve melyeket nem találnak kívánatosnak; (3) személyi okok is rávehetik az elemzést készítőket, hogy „alakítsák” a munkájuk eredményét (karrierépítés, rivalizálás) (Johnson–Wirtz, 2004: 168–169). A második tényező kapcsán különösen Robert Gates, volt CIA-igazgatót emlegetik, aki úgy vélte, hogy a szolgálat elemzése kapcsán nem csak az objektivitás, hanem a fontosság is vezérelje a munkát és ezért a vezető tisztségviselőknek joga van a politikacsinálók szükségleteinek megfelelően alakítani a végterméket (uo, 167).

A titkosszolgálatok tevékenységét ma egy ún. *intelligence process* (vagy *intelligence cycle*) segítségével írjuk le.²⁵ Ahogy fentebb láttuk, alapelmei már S. Kent munkásságában megfogalmazódtak. A folyamat öt lépcsőből áll: a *tervezés és utasítás* (ez a kiinduló pont, amely a kormányhoz köthető); az információk *gyűjtése*;²⁶ információk *feldolgozása*;²⁷ az információk *elemzése*; az elemzések *szétosztása* – ezzel térünk vissza a kormányhoz.

Az intelligence process alapvetően *módszertani segédletet* jelent, és ennek pozitív hatása visszatükröződik az egyesült államokbeli irodalomban. Az olyan munkák, mint Lowenthal 2003-as írása, vagy a Johnson és Wirtz által szerkesztett kötet, szerkezetükben is követik a folyamat egyes lépéseit.

„KI ŐRZI AZ ŐRZŐKET?” TITKOSSZOLGÁLATOK A DEMOKRÁCIÁKBAN

Révész Béla helyesen utal a titok, valamint a nyilvános és nem nyilvános közötti határok kérdéskörére. Úgy véljük azonban, hogy a „titok = rossz” és „nyilvános = jó” szembeállítást egyszerűen hamis sémának nyilvánítani leegyszerűsítés. Amennyiben a modern demokráciák vonatkozásában (többek között) a nyilvánosságot centrális jelentőségűnek tartjuk, akkor a titok problémája semmiképpen sem hanyagolható el, mert itt az adott politikai rendszer egyik alapvonásával szembenálló jelenségről van szó. Nem véletlen, hogy a titkosszolgálatokra vonatkozó irodalomban olyan kérdésfeltevésekkel találkozunk, hogy mit jelent a szolgálatok léte a demokráciában, a szabad társadalmakban, a nyílt társadalmakban (Kirkpatrick, 1973; Laquer, 1995). Sőt, olyan kérdések is megfogalmazódnak, hogy szükség van-e egyáltalán a szolgálatokra, összeegyeztethető-e a demokráciákkal a titkosszolgálatok léte (Schmitt–Eenbom, 1993). A titok jelensége természetesen nem csak a titkosszolgálatokkal köthető össze, hanem általában a modern bürokráciák létevel, csak esetükben markánsabban jelenik meg a probléma. (Az Egyesült Államokban naponta 10 000 titkosított dokumentum keletkezik [Thomson, 1999].) (Igaza van Révész Bélának, amikor a titok jelenségének elemzésére multidiszciplináris módszert javasol (kommunikációelmélet, szociológia, politikatudomány). Itt most nincs módunk mélyebben foglalkozni a problémával, csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy – munkája úttörő jelentőségének lebecsülése nélkül – G. Simmel helyett inkább a korai Marxnak a bürokráciáról és a titok összefüggéseiről alkotott nézetei, valamint öt fél évszázaddal követő és a kérdést sokkal részletesebben kibontó M. Weber megállapításai adnak egyfajta elméleti kiindulópontot a titok politikatudományi megközelítése számára. (Jó példa ennek a kiindulópontnak a felhasználására Gibbs [1995].)

Azon szerzők többsége, akik a titok, a titkosszolgálatok és a demokrácia összefüggéseiről értekeznek, a szolgálatok létét nem kérdőjelezi meg, de látják a mélyreható problémát is. Shulsky például a titokkal a *politikai legitimitáció* kérdését kapcsolja össze, hiszen ha az állampolgároknak nincs lehetőségük egy állami intézmény tevékenységéről képet alkotni, könnyen kialakulhat egy széleskörű bizalmatlanság (Shulsky, 1993: 159).

Így vetődik fel az a gondolat, hogy a szolgálatokat szükségszerűen valamilyen mértékben körülvevő titok ellenére nem képzelhető-e el mégis valamilyen ellenőrzési forma. Ennek kapcsán több szerző kedvenc idézete ennek a résznek a címében feltett, Juvenalistól származó kérdés. Ennek a jogos kérdésfelvetésnek a nyomán a szolgálatok *elszámolhatósága*, illetve *felügyelete* az intelligence studies egyik kiemelt témája (Johnson–Wirtz [2004] és Johnson [2007] kötetei számos ilyen témájú tanulmányt tartalmaznak).

Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy az ilyen típusú kérdések aránylag új keletűek. A korai hidegháború idején az USA-ban egyszerűen hazafiatlannak minősült az e fajta kíváncsiság, és csak az 1970-es évek botrányai után válik elfogadottá. Természetesen az ellenőrzéshez, különösen a parlamenti ellenőrzéshez törvényi felhatalmazás szükséges. Így kerül előtérbe a szolgálatok helyét, feladatait meghatározó *jogszabályok* megalkotása. Az USA itt az 1947-es Nemzetbiztonsági törvénnyel újfent kivételt képez. Olaszországban már 1977-ben fogadtak a szolgálatokra vonatkozó törvényt, de az NSZK-ban csupán 1990-ben, Nagy-Britanniában pedig még később, 1994-ben. (A brit kormányzat csak az 1990-es évek elején ismerte el hivatalosan, hogy külföldi hírszerzés [MI6 vagy Secrete Intelligence Service] békeidőben egyáltalán létezik, míg a populáris kultúrában James Bond csinálta a reklámot a nem létező szervezetnek.) Franciaországban pedig mind a mai napig nem létezik törvényi, csak rendeleti szabályozás. Ezen szabályozás függvényében alakul a parlamenti ellenőrzés sorsa. Európában ez az 1990-es évek szülötte – már ahol létezik. Így törvény hiányában Franciaországban erre például nincs mód. Gill és Phythian kutatásai azt is kimutatták, hogy négy típusa különböztethető meg: a szolgálaton belüli, a kormányzaton belüli, a parlamenti, illetve az egyéb lehetőségek, mint például Nagy-Britanniában a Commissioner Tribunal, vagy Franciaországban a Mediateur. Az izgalmas kérdés persze az, hogy a parlament mennyire képes ténylegesen ellenőrizni a titkosszolgálatokat. Nagy-Britanniában a törvényhozáson belüli bizottsági rendszer messze nem olyan fejlett és súlyú mint az Egyesült Államok Kongresszusában, és ennek következményei megmutatkoznak ezen a területen is (Gill–Phythian 2006).

ÖSSZEGZÉS

Az angol nyelvű irodalom egy sor támpontot nyújt arra vonatkozóan, hogy melyek azok a csomópontok, ahol a titkosszolgálatok és tevékenységük politikatudományi kutatása teret nyerhet. Mint ahogy a politikatudományban az intézmények elemzésénél jól ismert, itt is első lépésben nehéz szétválasztani a jogi (esetenként alkotmányjogi) kiindulópontot és a politológiai elemzést. Ilyen eset a szolgálatok helye a politikai rendszeren belül, azaz a jogi szabályozásuk. De már eme jogi szabályozás kialakulása, az ezzel kapcsolatos kormányzati előterjesztések, a pártok álláspontjai és a parlamenti vita is sok tanulsággal szolgálhat. Az ilyen típusú esettanulmányok megkerülhetetlenek, hiszen ezen alapulhatnak azok az összehasonlító elemzések, amelyek például a közép-európai régió sajátosságait dolgozzák fel. Sokkal nehezebb a szolgálatok tényleges súlyának a meghatározása a politikai rendszeren belüli, például a kormányzati döntéshozatalhoz való hozzájárulásuk. Ehhez nyújthat módszertani segítséget az *intelligence process* modellje (bár itt elsőként az ellenőrizendő,

hogy ez Magyarországon azonos-e az USA-ban kidolgozott modellel, vagy különbözik-e tőle). És ebbe a problémacsoportba tarozik (nyilván a törvényi szabályozással szoros összefüggésben) a titkosszolgálatok ellenőrzésének kérdése. Úgy véljük, hogy az ezekre a kérdésekre adandó válaszok képezik a titkosszolgálatok politikatudományi kutatásának minimálprogramját.

JEGYZETEK

- ¹ Knightley, 1989: 7. Az idézetre Jakob (1999) hívta fel figyelmünket
- ² Németországban már 1940-ben megkísérelték az angol 'intelligence' szó német megfelelőjét megalkotni, de ezek a kísérletek máig nem hoztak eredményt (Walde, 1971: 19). Ezért itt is egyre elterjedtebb a szakirodalomban ez a terminus (lásd Walde, 1971; Jakob, 1999).
- ³ A vita néhány mozzanatát lásd Gill–Phythian, 2006: 5.
- ⁴ W. Colby maga is az OSS-nél kezdte meg hírszerzői pályafutását.
- ⁵ Az NDK Állambiztonsági minisztériumának hírszerzéssel foglalkozó része.
- ⁶ Az első jelentős összefoglaló munkák a Gestapóról az 1960-as években születtek, de e szervezet kutatásának új hulláma – ahol a társadalomtörténeti aspektus került előtérbe – az 1990-es évekre tehető. Lásd Paul–Mallmann, 2004.
- ⁷ Azzal, hogy nyilvánvalóvá vált, hogy a britek olvasták a német katonai jelentéseket és parancsokat, kiderült, át kell értelmezni a II. világháború hadtörténetét is bizonyos szempontból, mindenekelőtt az atlanti csata és az észak-afrikai hadműveletek vonatkozásában.
- ⁸ A könyvet a CIA erőteljesen cenzúrázta. A szerzők perre keltek a szolgálattal és ennek eredményeképpen néhány kihúzott rész visszakerült a műbe.
- ⁹ Az 1947-es nemzetbiztonsági törvény értelmében a CIA csak külföldön működhet.
- ¹⁰ A bizottságok az irodalomban a vezetőik neve alatt szerepelnek: a szenátusban a Church-bizottság működött, a képviselőházban a Pike-bizottság. Az előbbi anyagai az interneten is olvashatók. Csak példaképpen az FBI-ről szóló anyag mintegy 1000 oldalt tesz ki. Ezek a dokumentumok a kutatók számára aranybányát jelentenek.
- ¹¹ Külön esetet képez Olaszország, ahol a titkosszolgálatok és bizonyos politika erők összefonódása egyedülálló Nyugat-Európában. Ezzel kapcsolatban számos bírósági per és parlamenti vizsgálóbizottság szolgálhat politológusok számára forrásanyagként.
- ¹² Három példát hozunk fel, kettőt az Egyesült Államokból: The Intelligence Community, 1950–1955. URL = <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/truman/c24687.htm> (az USA Külügyminisztériumának kiadványa); a Venona dokumentumok, URL = <http://www.nsa.gov/venona>. (az Egyesült Államok kódfejtői által a szovjet titkosszolgálatok 1940 és 1951 közötti táviratai közül megfejtett üzenetek); a harmadik dokumentumközlést pedig magyar vonatkozásai miatt említjük: Bart–Schweizer, 2005/2007.
- ¹³ Itt a változatosság kedvéért két németnyelvű munkára utalunk: Mauch, 1999 és Schafranek–Tuchel, 2004. Érdemes megemlíteni, hogy mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban létezik a szolgálatoknak hivatalos története, ahol felkérik egy, az adott titkosszolgálat számára elfogadható történést, aki hozzáfér a forrásokhoz és ennek alapján dolgozik, a

szolgálat érdekeinek megfelelően. (Jelenleg Christopher Andrew tölti be ezt a posztot az angol MI5 esetében.) Az egyik ilyen munka (Hinsley, 1979) kapcsán jegyezte meg állítólag a brit hírszerzés egyik korábbi vezetője hogy a könyvet „egy bizottság írta egy bizottságról, bizottságoknak” (idézi Scott, 2007).

- ¹⁴ Ide tartoznak azok az írások amelyek a „Mi az intelligence?” kérdéshez (is) kapcsolódnak
- ¹⁵ A sok példa közül lásd Dulles (1965), Philby (1973), Colby (1978)
- ¹⁶ Lásd például Churchill–Wall (2002).
- ¹⁷ A sok példa közül lásd Woodward (1987), Weiner (2007).
- ¹⁸ Lásd pl. Black (2004), Horn (2007).
- ¹⁹ Jellemző a hazai helyzetre, hogy egyik folyóirat sem található meg a magyarországi könyvtárakban.
- ²⁰ Magyarországon a két katonai titkosszolgálat jelentet meg folyóiratot: a Katonai Felderítő Hivatal (belső terjesztésű, de nem titkos) *Felderítő Szemlét*, míg a Katonai Biztonsági Hivatal *Szakmai Szemle* címmel, utóbbit lásd: <http://www.kbh.gov.hu/index.php?id=szakmaiszemle>.
- ²¹ Az egyik első számítógépet, a Colossust a britek használták a II. világháború alatt a német Enigma rejtjelzőgép kódjainak feltörésére.
- ²² Ma már olvasható néhány ilyen jelentés az interneten is, lásd például <http://www.usatoday.com/news/washington/executive/pdb.pdf>.
- ²³ Ekkor jelentek meg olyan cikkek mint Roger Hilsman írása. (Does the CIA Still Have a Role? In *Foreign Affairs*. 1995 September/October, 105–116.)
- ²⁴ Klasszikus eset a szovjet hírszerzés ismeretei és ezekről jelentősen eltérő jelentései Sztálin számára 1941 elején. Lásd Murphy, 2005.
- ²⁵ Természetesen ez a módszer is az angol nyelvterületről, mindenképp az USA-ból indult ki, de később elterjedt más országokban is. Lásd pl. a német nyelvterület esetében Walde (1971).
- ²⁶ Az irodalom három fő információszerzési területéről beszél: HUMINT (= human intelligence, azaz emberek által begyűjtött információk, ezt nevezik a köznyelvben kémkedésnek), TECHINT (= technical intelligence, azaz műszaki eszközökkel szerzett információk), valamint OSINT (= open source intelligence, nyílt forrásokból szerzett információk) (Shulsky–Schmidt, 1993).
- ²⁷ Ide tartozik például rádiójelekként fogott rejtjelezett szövegek feltörése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bar-Joseph, Uri (1995): *Intelligence Interovention in the Politics of Democratic States*. The United States – Israel – Britain, University Park, Pennsylvania.
- Bart, Bernd-Rainer – Schweizer, Werner (2005/2007): Der Fall Noel Field. Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa. I Gefängnisjahre (2005), II. Asyl in Ungarn (2007). Berlin.
- Black, Jeremy (2004): *What We Can Learn from James Bond*. <http://hnn.us/articles/3556.html>
- Buchheit, Gert (1996): Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr. München
- Churchill, Ward – Wall, Jim Vander (2002): *Agents of Repression. The FBI's Secret Wars Against the Black Panther Party and the American Indian Movement*. Cambridge (MA).

- Colby, William Egan (1978): *Honorable Men*. New York.
- Gibbs, David N (1995): Secrecy and International Realties. In *Journal of Peace Research*. No 2.
- Gibbs, Timothy (2007): Studying Intelligence: A British Perspective. In Johnson, 2007: 35–64.
- Gill, Peter – Phythian, Mark (2006): *Intelligence in an Insecure World*. Cambridge.
- Goodman, Michael S (2006): Studying and Teaching About Intelligence: The Approach in the United Kingdom. In *Studies in Intelligence*. No 2. 57–65. URL = <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol50no2/83965Webk.pdf>
- Hastedt, Glenn P. (1991): *Controlling Intelligence*. London–Portland.
- Hinsley, Francis et al. (1979): *British Intelligence in the Second World War*. Volume 1. London.
- Hirsch, Alexander (1996): *Die Kontrolle der Nachrichtendienste. Vergleichende Bestandsaufnahme, Praxis und Reform*, Berlin.
- Holt, Pat M. (1995): *Secret Intelligence and Public Policy*. Washington.
- Horn, Eva (2007): *Der geheime Krieg. Verrat, Spionage und moderne Fiktion*. Frankfurt am Main.
- Jakob, Bernd (1999): Geheime Nachrichtendienste und Globalisierung. Frankfurt am Main.
- Jeffreys-Jones, Rhodri (2003): *The CIA and American Democracy*. New Haven –London.
- Johnson, Loch K. (2007a): An Introduction to the Intelligence Studies Literature. In Johnson, 2007: 1–20.
- Johnson, Loch K. (ed.) (2007): *Strategic Intelligence*. Vol 1-5. Westport.
- Johnson, Loch K. – Wirtz, James J. (eds.) (2004): *Strategic Intelligence. Windows Into a Secret World. An Anthology*. Los Angeles.
- Kent, Sherman (1949): *Strategic intelligence for American world policy*. Princeton.
- Knightley, Philipp (1989): *Die Geschichte der Spionage im 20. Jahrhundert. Aufbau und Organisation, Erfolge und Niederlagen der gro en Geheimdienste*. Bern–München–Wien.
- Lowenthal, Mark M. (2003): *Intelligence. From Secrets to Policy*, Washinton, D. C.,
- Maddrell, Paul (2003): *Intelligence Studies at UK Universities*. URL = <http://users.aber.ac.uk/rbh/iss/uk.html>.
- Marx, Garry (2004): Some Concepts that may be Useful in Understanding the Myriad Forms and Contexts of Surveillance. In *Intelligence and National Security*. No 2, 226–248.
- Masterman, John C. (1972): *The double-cross system in the war of 1939 to 1945*. London.
- Mauch, Christof (1999): *Schattenkrieger gegen Hitler. Das Dritte Reich im Visier der amerikanischen Geheimdienste 1941 bis 1945*. Stuttgart.
- May, Earnest (1995): Studying and Teaching Intelligence. In *Studies in Intelligence*. 1995/05 URL = <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/95unclass/May.html>.
- Müller-Enbergs, Helmut (unter Mitarbeit von Sabine Fiebig, Günter Finck, Georg Herbstritt, Stephan Konopatzy) (2007): „Rosenholz.“ *Eine Quellenkritik*. Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik Nr. 28, Berlin. URL = http://www.bstu.bund.de/cIn_030/nn_713332/DE/MfS-DDR-Geschichte/Einzelthemen/Rosenholz/rosenholzbericht2007__pdf,templateId=raw,property=publicationFile.pdf/rosenholzbericht2007_pdf.pdf.
- Murphy, David E. (2005): *What Stalin knew. The Enigma of Barbarossa*. New Haven – London.
- Philby, Kim (1973): *My silent war*. London.

- Schafranek, Hans – Tüchel, Johannes (Hg.) (2004): *Krieg im Äther. Widerstand und Spionage im Zweiten Weltkrieg*. Wien.
- Scott, Len (2007): Sources and Methods in the Study of Intelligence. A British View. in: Johnson – Loch, K. (2007): V 1, 89–108.
- Scott, Len – Jackson, Peter (2004): The Study of Intelligence in Theory and Practice. In *Intelligence and National Security*. 2004/02, 139–169.
- Scott, Len – Jackson, Peter (2004): The Study of intelligence in Theory and Practice. In *Intelligence and National Security*. No. 2., 139–169.
- Shulsky, Abram N. – Schmitt, Gary L. (1993): *Silent Warfare. Understanding the World of Intelligence*. Washington – New York – London.
- Theoharis, Athan, G. (ed.) (1999): *A Culture of Secrecy. The Government versus the People's Right to Know*. Lawrence, Kansas.
- Thompson, Dennis F. (1999): Democratic Secrecy. In *Political Science Quarterly*. No 2, 181–193.
- Todd, Paul – Bloch, Jonathan (2003): *Global Intelligence. The World's Secret Services Today*. London – New York.
- Treverton, Gregory F. – Jones, Seth G. – Boraz, Steven – Lipsky, Phillip (eds.) (2006): *Toward a Theory of Intelligence*. Santa Monica, URL = http://rand.org/pubs/conf_proceedings/2006/RAND_CF219.pdf
- Walde, Thomas (1971): *ND-Riport. Die Rolle der Geheimen Nachrichtendienste im Regierungssystem der Bundesrepublik Deutschland*. München.
- Wark, Welsey K. (1993): The Study of Intelligence: Part, Present, Future? In *Intelligence and National Security*. No 3, 1–13.
- Wark, Welsey K. (1994): The Intelligence Revolution and the Future. In *Studies in Intelligence*. 1994/5. 9–16. URL = <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/unclass1994.pdf>.
- Warner, Michael (2007): Searching Where the Light Shines? An American View of Methods for the Study of Intelligence. In Johnson, 2007: 109–122.
- Warner, Michael, Wanted (2002): A Definition of „Intelligence“. In *Studies in Intelligence*. 2002/03 URL = <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/vol46no3/article02.html>.
- Weaver, William G. – Pallitto, Robert M. (2005): State Secrets and Executive Power. In *Political Science Quarterly*. No 1. 85–112.
- Weiner, Tim (2007): *Legacy of Ashes. The History of the CIA*. New York.
- Wintherbothan, Frederick William (1990) [1974]: *Az Ultra titka*. Budapest, 1990.
- Woodward, Bob (1987): *VEIL. The Secret Wars of the CIA*. New York.
- Zegart, Amy B. (2007): Cloaks, Daggers, and Ivory Towers: Why academics Don't Study U. S. Intelligence. In Johnson, 2007: 21–34.
- Laquer, Walter (1995): *The Uses and Limits of Intelligence*. New Brunswick – London.
- Berkowitz, Bruce (2003): Democracies and Their Spys. In *Hoover Digest*. No 1. URL = www-hoover.stanford.edu/publications/digest/031/berkowitz.html.
- Kirtpatrick, Lyman (1973): *The US Intelligence Community*. New York.
- Schmitt-Eenbom, Erich (1993): *Schnüffler ohne Nase. Der BND – die unheimliche Macht*. Düsseldorf.